

polityce w ramach wojny trzydziestoletniej oraz U. Lammela o sprawach i zdarzeniach, łączących Górne Łużyce z domem Habsburskim jeszcze po tym jak ziemie te ostatecznie połączyły się z Saksonią po drezdeńskim pokoju.

Drugą częścią tego wspaniałego wydawnictwa jest właściwy katalog wystawy. Ujęty został on w trzech tematycznych działach (A. Unter Bindenschild und Doppeladler, B. Aufbruch und Umbruch im Schatten der Weltmacht oraz C. Die Kunst- und Wunderkammern). Zamieszczono tam zdjęcia prawie wszystkich zgromadzonych eksponatów. Na szczególne uznanie zasługuje, że każdy z nich zaopatrzone w staranny komentarz historyczny i fachowy, uzupełniany konkretną informacją o piśmiennictwie traktującym o danym zabytku.

KAZIMIERZ ORZECZOWSKI (Wrocław)

Henryk Wisner, *Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*. Wyd. Neriton, Instytut Historii PAN. Warszawa 2002, ss. 338.

Recenzowana praca stanowi zwartą syntezę dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej za panowania Zygmunta III i Władysława IV. „Wiek srebrny” od wielu już lat fascynuje badaczy, wśród których sam Henryk Wisner – autor licznych tekstów dotyczących panowania pierwszych Wazów, zajmuje miejsce poczesne¹. *Rzeczpospolita Wazów* obejmuje czasy, w których młoda Rzeczpospolita Obojga Narodów odnosiła największe sukcesy militarne, a swym zasięgiem obejmowała rozległe obszary od Bałtyku po Dzikie Pola, od Wielkopolski po Smoleńsk. W okresie tym dokonało się wykształcenie wielonarodowego państwa, które stanęło na szczycie potęgi, ale zarazem ujawniać zaczęło – jak wiadomo – pierwsze rysy, które powoli kierowały je ku stagnacji, po której przyjdą zastój i upadek.

Przedmiotem rozprawy nie jest, zdaniem autora, poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o przyczyny rozkładu, czyli „o drogę jaką społeczeństwo szlacheckie przybyło od Dywilina do Niemieży” (s. 8), ale wyjaśnianie mechanizmów funkcjonowania struktur ustrojowo-prawnych i postępowania elit działających w ramach tych struktur.

Praca składa się z dwóch części. Pierwsza poświęcona jest obszarowi, społeczeństwu i politycznym instytucjom; druga ludziom, którzy wywierali wpływ na działania państwa, brali udział w wydarzeniach przełomowych, kształtowali opinię publiczną, tworzyli rzeczywistość. Kolejność rozdziałów ukazuje wagę instytucji i powiązań polityczno-społecznych. Charakterystyczne jest umieszczenie „Stronnictwa magnata litewskiego” przed analizą statusu monarchy, co może sugerować pierwszorzędną znaczenie tego rodzaju „grup nacisku” w życiu politycznym pierwszej połowy XVII w. Na uwagę zasługuje teza o polityczno-społecznym spajaniu przy paradoksalnie

¹ Pragnę wymienić m.in. biografie obu władców: *Zygmunta III* (Warszawa 1991), *Władysława IV* (Warszawa – Wrocław 1995) oraz prace poświęconą stosunkom polsko-rosyjskim: *Król i car. Rzeczpospolita i Moskwa w XVI i XVII wieku* (Warszawa 1995); monografię *Rokosz Zbrzydowskiego* (Warszawa 1989); szkice o Polsce szlacheckiej: *Najjaśniejsza Rzeczpospolita* (Warszawa 1978); oraz prace z zakresu wojskowości: *Lisowczycy* (Warszawa 1976); *Wojsko litewskie w pierwszej połowie XVII w.* (Cz. I–III, w „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” t. 19, 1973, t. 20, 1976, t. 21, 1978); *Kircholm 1605* (Warszawa 1987).

– równoczesnym osłabianiu wzajemnych związków Korony i Wielkiego Księstwa. Ukazując dualizm Polski i Litwy, już na początku swego wykładu, przy wyjaśnianiu nazwy państwa (s. 10–11) i opisie jego terytorium (s. 16–17), Autor zastanawia się nad problemem, do którego obszaru należało przyłączyć ziemie smoleńską, czernichowską i siewierską.

Analizowane źródła w sposób jednoznaczny wyjaśniają zasady działania poszczególnych instytucji. Na ich podstawie Henryk Wisner formułuje tezę, którą postawił już w pracy *Najjaśniejsza Rzeczpospolita*, pisząc: „Z wyjątkiem dwu tych godności – króla i szlachcica, wszystko inne było koronne lub litewskie, odnosiło się to do terytorium jednego tylko państwa lub jego części, tworzyło formy polityczne, podczas gdy tamta – Rzeczpospolita – pozostawała społeczną”². Tezę tę potwierdzają wnioski przedstawione w rozdziałach o szlachcicu i szlachectwie. Bardzo interesującym jest oparty na solidnym materiale źródłowym wywód szlachectwa, jego przesłanki i wymogi formalne (s. 37–41), skonfrontowane z praktyką nadawania nobilitacji i indygenatów oraz kwestią utraty szlachectwa (s. 42–45). Autor przedstawił tu także różnice stanowe i ich faktyczne funkcjonowanie (s. 49).

W szkicu o narodzie szlacheckim Henryk Wisner ukazuje ten stan jako grupy odrębne dla Korony i Litwy, chociaż złączone wspólnotą interesów: „Dzień powszedni Rzeczypospolitej pokazał przecież, że naród szlachecki powstał, ale obok niego trwały narody koronny oraz litewski, które identyfikowały się z zachowanymi państwami. Innymi słowy, było się częścią Rzeczypospolitej, a równolegle Korony i Litwy. Jedność kończyła się, gdy dochodziło do konfliktu interesów obu państw, wtedy bowiem miejsce szlachty Rzeczypospolitej zajmowali obywatele koronni i litewscy” (s. 52). W zakresie pojmowania integralności terytorialnej i prowadzenia polityki zagranicznej szlachta wykazywała jedność poglądów; o rzadko występujących przypadkach zdrady pisał autor już w *Najjaśniejszej Rzeczypospolitej*³.

Przekonująco przedstawiono czynniki jednoczące naród szlachecki, takie jak równość (s. 68 i n.) i jednolite sądownictwo (s. 60–64). Podobnie trafnie wskazano na zróżnicowanie w prawach (s. 56–60), języku (s. 64–65) oraz wyznaniu. Henryk Wisner pisze, że istniejące „różnice wyznaniowe, przy czym poczucie jedności stanu szlacheckiego, ale także strach przed wybuchem wojen religijnych, powodowały, że nie miały istotnego znaczenia dla funkcjonowania Rzeczypospolitej” (s. 65). Za trafne i cenne uważać wypada rozważania autora o stosunku szlachty posesjonatów do gołoty i praktyk pozbawiania tej ostatniej konstytucyjnych uprawnień. Dowodzi to odejścia od podręcznikowego ujmowania kwestii wzajemnych relacji w stanie „rycerskim” (s. 72). Interesującego spostrzeżenia dokonał autor w kwestii odrębności Rusinów i funkcji religii prawosławnej (s. 54) o czym pisał w XVI wieku pochodzący z pogranicza polsko-ruskiego Stanisław Orzechowski⁴.

Autor trafnie ujmuje strukturę narodu szlacheckiego i funkcjonowanie państwa przez pryzmat rządów formujących się koterii, w tekście zaznaczono rolę stronnictwa magnata litewskiego; za przykład posłużyły działania hetmana wielkiego litewskiego Krzysztofa Radziwiłła. Wyjaśnia też istotę nazwy (s. 82) oraz wzajemne potrzeby stworzenia takiej grupy, ukazuje je z punktu widzenia interesów jej lidera i jego zwolenników (s. 89–90). Określa w końcu granice działania stronnictwa, które – jak stwierdza – wyznacza „rozpowszechnione przekonanie o sposobie funkcjonowania Rzeczypospolitej” (s. 97). W pracy ukazano stopniowy wzrost znaczenia magnatów, co potwierdza także szkic z drugiej części książki, zatytułowany *Sily zbrojne magnata* (s. 234–245). Z kolei w rozdziale poświęconemu królowi i jego miejscu w strukturach państwa autor opisuje faktyczne możliwości monarchy, które wciąż były większe niż jego pozycja

² H. Wisner, *Najjaśniejsza Rzeczpospolita*, Warszawa 1978, s. 15.

³ Ibidem, s. 236.

⁴ S. Orzechowski, *List do J.F. Commendoniego o sobie samym*, w: *Wybór pism*, Wrocław 1972, s. 622.

formalna. Wykorzystywał to – jak wiemy – Zygmunt III, a pozycja monarchy osłabła za panowania Władysława IV (s. 101).

Ciekawe są spostrzeżenia autora na temat sejmu i sejmików i ich wzajemnych relacji. Henryk Wisner na podstawie analizy instrukcji sejmikowych i konstytucji sejmu konkluduje, że sejmiki „w znikomym stopniu” (s. 158–159) wpływały na sejm. Nie potwierdzały się jeszcze wtedy obawy szlachty z XVI wieku przed sejmikowładztwem⁵. Wzbogaceniem naszej wiedzy o sejmowaniu jest zwrócenie przez Autora uwagi na aktywność komisji sejmowych, które *de facto* przejmowały funkcje wykonawcze (s. 168).

Część druga rozprawy to szkice poświęcone sylwetkom prominentów i zdarzeniom z czasów Zygmunta III i Władysława IV.

Henryk Wisner w sposób wnikliwy przedstawia panowanie pierwszego Wazy na polskim tronie. Dokonuje oceny działań tego monarchy w tkance jego czasów, oddaje sprawiedliwość rządów i dokonaniom tego władcy, odrzuca „czarną legendę” krążącą o nim (s. 195–198). Badając rezolucje szlacheckie z roku 1607, autor dowodzi, że nie była to próba detronizacji władcy, a tylko warunkowe wypowiedzenie mu posłuszeństwa (s. 201–214).

Kilka szkiców w tej części poświęcono sprawom konfliktów religijnych (s. 274–278, 293–312) i umacnianiu się katolicyzmu. Zostały one przedstawione w kontekście zmieniającej się mentalności szlachty. Henryk Wisner przypomina, że Polska nigdy nie stała się krajem bratobójczych wojen religijnych i płonących stosów.

Wielce pouczające są wreszcie sprawy obronności państwa czyli kwestie dotyczące wypraw króla Władysława IV, hetmanów i wojen polsko-szwedzkich, którym Autor poświęca już kilka wcześniejszych swoich prac, m.in. monografię bitwy kircholmskiej.

Dzięki wszechstronnej analizie źródeł, interesującej kompozycji i głębokiej znajomości epoki praca stanowi ważną pozycję w badaniach nad czasami Wazów. Historyk ustroju i idei nie może nie podnieść, że jasno i trafnie zostało ukazane przez autora funkcjonowanie Rzeczypospolitej. Spostrzeżenia dokonane przez wybitnego znawcę i badacza ułatwiają czytelnikowi lepsze zrozumienie ewoluowania systemu politycznego w kierunku oligarchii. Z niecierpliwością będziemy oczekiwać na zapowiadzaną monografię o senacie, polityce zagranicznej, siłach zbrojnych, a także ideologii szlacheckiej w epoce panowania dwóch pierwszych Wazów.

PRZEMYSŁAW KRZYWOSZYŃSKI (Poznań)

Claudia Kraft, *Europa im Blick der polnischen Juristen. Rechtsordnung und juristische Profession in Polen im Spannungsfeld zwischen Nation und Europa 1918–1939* (= Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte Frankfurt am Main, Bd. 156) Vittorio Klostermann Frankfurt/M. 156, ss. VIII+370.

Książka, przygotowana na seminarium znanego historyka niemieckiego Hansa Lemberga z Instytutu Herdera w Marburgu i będąca dysertacją doktorską, należąca do nauk prawoznawstwa, politologii i nauk o przeszłości, obejmuje szeroki i ważny dla historyka prawa zakres tematów. Stanowi refleksję o konturach spuścizny prawnej pozostawionej odrodzonej Rzeczypospolitej przez poszczególnych zaborców i o międzynarodowych skutkach dla Polski, spowodowa-

⁵ Ibidem, *Quincunx*, w: *Wybór pism*, Wrocław 1972, s. 476.